

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA TARIXIY ROMAN JANRINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI (A.QODIRIY VA W. SCOTT ASARLARI QIYOSIDA)

Chilmurzayeva Maftuna Abdumannon qizi

“Alfraganus University” nodavlat oliy ta’lim muassasasi

Xorijiy filologiya kafedrası o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17406445>

Annotatsiya. Ushbu tezisda o'zbek adibi Abdulla Qodiriy va ingliz yozuvchisi Walter Scott ijodi misolida tarixiy roman janrining shakllanishi, badiiy xususiyatlari va tarixni talqin etish tamoyillari tahlil qilinadi. Har ikki adibning asarlarida tarixiy voqealar, xalq ruhiyati, davr muammolari va milliy o'zlik masalasi qanday badiiy yoritilgani qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Maqola o'zbek va ingliz adabiyotidagi tarixiy roman an'analari o'zaro yaqinligi hamda milliy xususiyatlarini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, milliy adabiyot, realizm, tarixiy tafakkur, A.Qodiriy, W.Scott, qiyosiy tahlil.

Kirish

Tarixiy roman janri jahon adabiy jarayonida muhim badiiy yo'nalishlardan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Ushbu janrning shakllanishi, taraqqiyoti va o'ziga xos milliy xususiyatlari har bir xalqning tarixiy xotirasi, milliy o'zlikni anglash jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Tarixiy romanlar orqali yozuvchilar o'z millatining o'tmish hayotini, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarini, urf-odat va qadriyatlarini badiiy talqin etish orqali xalq ruhiyatini aks ettiradilar. Shu bois tarixiy roman janrining shakllanish va rivojlanish tendensiyalarini o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan, balki madaniyatlararo qiyosiy tahlil nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir.

Ingliz adabiyotida tarixiy roman janrining asoschisi sifatida tan olingan **Uilyam Skott (Walter Scott)** bu yo'nalishga jahon adabiyoti miqyosida yangi badiiy nafas olib kirgan ijodkordir. Uning “Ivanhoe”, “Waverley”, “Old Mortality” kabi asarlari orqali o'tmish hayotini real tarixiy voqealar asosida, lekin badiiy to'qima bilan uyg'unlashtirgan holda tasvirlash tamoyili shakllandi. Skott asarlarida tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning uzviy birligi, xalq qahramonligi va milliy ongning uyg'unish g'oyalari asosiy badiiy mezon sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek adabiyotida esa tarixiy roman janrining poydevorini qo'ygan yozuvchi **Abdulla Qodiriy** bo'lib, uning “O'tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari milliy tarixni badiiy talqin etishning yangi bosqichini boshlab berdi. Qodiriy tarixiy voqealarni xalq ruhiyati, milliy tafakkur va ijtimoiy-siyosiy qarashlar bilan uyg'unlashtirib, o'zbek romanchiligi uchun yangi adabiy maktab yaratdi. Ayniqsa, yozuvchining tarixiy obrazlarni yaratishdagi psixologik chuqurligi, davr muammolarini milliy uyg'unish bilan bog'lay olgan mahorati uning asarlarini jahon adabiyotining ilg'or namunalari bilan qiyoslash imkonini beradi.

A.Qodiriy va W. Scott ijodini qiyosiy o'rganish tarixiy roman janrining shakllanishida **Sharq va G'arb adabiy maktablari o'rtasidagi umumiylik va farqlilikni** aniqlash imkonini beradi. Har ikki yozuvchi tarixni badiiy yoritish orqali o'z xalqi tafakkuri va madaniyatining o'ziga xos jihatlarini ochib bergan, milliy o'zlikni ifodalashning adabiy vositalarini takomillashtirgan. Mazkur tadqiqot doirasida tarixiy roman janrining g'oyaviy-badiiy mohiyati,

obrazlar tizimi, tarixiylik va badiiylik nisbati, shuningdek, voqealarning milliy ruhda talqin etilishi kabi masalalar tahlil qilinadi.

Shunday qilib, A.Qodiriy va W. Scott ijodini qiyosiy tahlil qilish orqali **O‘zbek va ingliz adabiyotidagi tarixiy roman janrining rivojlanish bosqichlari, badiiy tamoyillari hamda milliy o‘ziga xosliklari** ochib beriladi. Bu tahlil ikki millat adabiyotida tarix va badiiyat uyg‘unligining qanday ifoda topganini ko‘rsatish bilan birga, adabiyotning milliy o‘zlikni anglashdagi o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Tarixiy roman janrining ingliz adabiyotida shakllanishi XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Bu davr Angliya tarixida ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, milliy o‘zlikni qayta anglash jarayoni va yangi adabiy tamoyillarning yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Aynan shu tarixiy muhitda Uilyam Skott (1771–1832) ingliz romanchiligi tarixida tub burilish yasagan ijodkorga aylandi. U roman janriga tarixiylik elementlarini olib kirgan birinchi yozuvchilardan bo‘lib, o‘tmish voqealarini badiiy ifodalash orqali ingliz xalqining milliy ruhini yoritishga erishdi.

Skott o‘zining “Waverley” (1814) romanidan boshlab tarixiy roman janrining klassik shaklini yaratdi. Asarda u Shotlandiya tarixidagi 1745-yilgi yakobitlar qo‘zg‘oloni voqealarini badiiy asosda talqin qilib, tarixiy haqiqatni insoniy taqdirilar bilan bog‘lab tasvirladi. Yozuvchi tarixni faqat faktlar majmui sifatida emas, balki inson ruhiyati, jamiyatdagi o‘zgarishlar va milliy g‘oyalar in‘ikosi sifatida talqin etadi. Shu jihatdan Skott romanlari nafaqat tarixiy, balki ijtimoiy-psixologik qimmatga ham ega bo‘ldi.

Uilyam Skottning asarlarida tarixiy realizm tamoyillari yaqqol namoyon bo‘ladi. Yozuvchi tarixiy voqealarni qayta tiklashda hujjatlarga, xalq rivoyatlari va og‘zaki ijod namunalariga murojaat qilgan, lekin ularni badiiy to‘qima orqali boyitgan. Masalan, “Ivanhoe” romanida o‘rta asr Angliyasining siyosiy va madaniy hayoti keng tasvirlanadi: ingliz va norman xalqlari o‘rtasidagi qarama-qarshilik, ijtimoiy tabaqalarning kurashi, ritsarlik an‘analari hamda sevgi va vatanparvarlik motivlari badiiy uyg‘unlikda aks etgan.

Skott asarlaridagi qahramonlar tarixiy shaxslar emas, balki o‘sha davrning ijtimoiy-axloqiy muhitini ifodalovchi timsollardir. Ularning har biri orqali yozuvchi o‘z davrining ma‘naviy qadriyatlarini yoritadi. Shuning uchun ham Skott romanlarida tarixiylik va badiiylik o‘rtasida mukammal muvozanat mavjud. Uning romanlarida inson taqdiri tarixiy jarayonlar fonida ochiladi, shu bilan birga o‘tmish va zamonaviylik o‘rtasida ichki aloqadorlik ta‘kidlanadi.

Shuningdek, Skott romanlarida xalq ommasi obrazini kiritish, ularning turmushi, urf-odatlarini, dunyoqarashini aks ettirish muhim badiiy tamoyil sifatida shakllandi. Bu jihatdan u Yevropa adabiyotida tarixiy roman janrini ommalashtirgan, o‘tmish va xalq ruhiyatini uyg‘unlashtirgan yozuvchi sifatida e‘tirof etiladi. Skottning ijodiy tajribasi keyinchalik fransuz yozuvchisi Aleksandr Dyuma, rus adibi Lev Tolstoy, o‘zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar uchun badiiy namuna bo‘lib xizmat qildi.

Shunday qilib, Uilyam Skott ingliz adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishi va rivojlanishida asosiy o‘rin egallaydi. Uning asarlarida tarixiy haqiqat, milliy g‘oya, xalq hayoti va shaxsiy taqdirilar uyg‘unligi tarixiy roman janrining universal qonuniyatlarini shakllantirgan. Shu sababli Skott ijodi o‘zbek romanchiligida, xususan Abdulla Qodiriy asarlarida ham ma‘lum darajada badiiy iz qoldirgan, tarixni badiiy talqin etish uslubining shakllanishiga ilhom manbai bo‘lgan.

O'zbek adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishi bevosita **Abdulla Qodiriy** nomi bilan bog'liq. Yozuvchi milliy romanchilikda birinchi bo'lib tarixiy voqealarni badiiy shaklda ifodalashga uringan, o'z asarlari orqali tarixni xalq ruhiyati va milliy ong bilan uyg'unlashtirishga erishgan. Ayniqsa, "O'tkan kunlar" (1925) romani o'zbek adabiyotida tarixiy realizm tamoyillarining shakllanishiga asos bo'ldi. Qodiriy o'z asarlarida o'tmish voqealarini faqat tarixiy manba sifatida emas, balki zamon muammolarini tahlil etish vositasi sifatida ko'rdi.

"O'tkan kunlar" romanida XIX asrning ikkinchi yarmi — Buxoro amirligi va Qo'qon xonligi davridagi ijtimoiy hayot, siyosiy kurashlar, millatning ruhiy inqirozi badiiy asosda ifodalangan. Asardagi asosiy qahramonlar — Otabek, Kumush, Hasanali kabi timsollar orqali yozuvchi o'z davrining ma'naviy muhitini, xalqning milliy uyg'onish g'oyalarini, insoniy qadriyatlar uchun kurashini tasvirlaydi. Bu jihatdan Qodiriy ijodi o'zbek xalqining tarixiy xotirasini tiklash, milliy o'zlikni anglash yo'lida muhim adabiy hodisaga aylandi.

Agar **Uilyam Skott** romanlarida o'tmish voqealari milliy g'urur va tarixiy birlik g'oyasi asosida talqin etilgan bo'lsa, **Abdulla Qodiriy** o'z asarlarida tarixni xalqning ruhiy inqirozi va yangilanish zarurati nuqtayi nazaridan ko'rsatadi. Skott o'tmishni milliy g'oyaning timsoli sifatida ideallashtirgan bo'lsa, Qodiriy tarixni tanqidiy ruhda yoritgan. "O'tkan kunlar"dagi tarixiy voqealar — xonlik davri ziddiyatlari, urf-odatlar va siyosiy zaiflik — yozuvchi nazarida xalqning tanazzul sabablarini ochib beradi. Shu bilan birga, Otabek obrazi orqali yangicha tafakkur, ma'rifat va yangilanish g'oyalari ilgari suriladi.

Skott va Qodiriy romanlarini qiyoslaganda, har ikkisi **tarixiylik va badiiylik o'rtasida muvozanat yaratishga** intilganini ko'rish mumkin. Har ikki yozuvchi o'z milliy tarixini badiiy ifoda orqali xalq ongida qayta tiklashni maqsad qilgan. Biroq ularning uslubida farq mavjud: Skott tarixni ritsarlik romantizmi ruhida, keng voqealar va xalq ommasi ishtirokida tasvirlasa, Qodiriy tarixni ichki psixologik drammatizm, oilaviy fojealar va shaxsiy kechinmalar orqali ifodalagan. Shu sababli Qodiriy romanlarida individual ruhiy holat va milliy ong uyg'onishining o'zaro bog'liqligi asosiy badiiy tamoyilga aylanadi.

Qodiriy ijodida tarixiy haqiqatni tiklash jarayonida xalq tili, og'zaki ijod, urf-odatlar va diniy-madaniy an'analar muhim o'rin tutadi. Yozuvchi tarixiy voqealarning tasvirida realizm va milliy badiiy tafakkurni uyg'unlashtirib, o'zbek romanchiligining milliy maktabini yaratdi. Bu jihatdan u ingliz romanchiligi asoschisi bo'lgan Skott bilan mushtaraklik kasb etadi. Har ikkisi ham milliy adabiyotda tarixni xalq ruhiyati bilan bog'lash orqali adabiyotning ma'naviy missiyasini kengaytirgan.

Qodiriy va Skott asarlarida yana bir o'xshashlik — tarixiy voqealar fonida insoniy qadriyatlarni yoritishdir. Skott uchun millatning birlik va jasorat g'oyasi muhim bo'lsa, Qodiriy uchun millatning ma'rifat va yangilanishga intilishi ustuvor ahamiyat kasb etadi. "O'tkan kunlar"dagi Otabek obrazida ma'rifatparvarlik, fidoyilik va Vatanga muhabbat motivlari orqali milliy uyg'onish davri g'oyalari badiiy ifodasini topgan. Shu bilan birga, yozuvchi tarixiy roman janriga Sharqona tafakkur, o'zbekona estetik did va ma'naviylikni olib kirgan.

Shunday qilib, **Abdulla Qodiriy** va **Uilyam Skott** ijodini qiyosiy o'rganish tarixiy roman janrining Sharq va G'arb adabiyotida tutgan o'rni va taraqqiyot bosqichlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki yozuvchi o'z xalqi tarixini badiiy obrazlar orqali yoritgan, milliy o'zlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Skott tarixni millat g'ururining manbai sifatida ko'rsatgan bo'lsa,

Qodiriy tarixni xalq ruhiy yangilanishining o'zagi sifatida talqin etgan. Shu bois, ularning ijodi o'zaro bog'liq, lekin o'ziga xos adabiy an'analarni ifodalovchi ikki qutb sifatida e'tirof etiladi.

Xulosa

Tarixiy roman janri millat ruhiyati va tarixiy xotiraning badiiy ifodasi sifatida adabiyot taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi **Abdulla Qodiriy** hamda ingliz adabiyotining buyuk romannavisi **Uilyam Skott** ijodiy tajribalari qiyosiy tahlil qilinarkan, har ikki yozuvchi tarixni badiiy talqin etish orqali milliy adabiyotlarining taraqqiyot yo'nalishini belgilab bergani yaqqol ko'rinadi.

Uilyam Skott ingliz adabiyotida tarixiy roman janrining asoschisi sifatida tarixiy realizm tamoyillarini shakllantirgan, xalq hayotini, milliy ruhni va tarixiy jarayonlarni uyg'un holda tasvirlagan. Uning romanlarida tarixiylik va badiiylik bir-birini to'ldiradi; tarixiy voqealar insoniy taqdiralar orqali talqin qilinadi. Shu bois Skott romanlari millat ruhining uyg'onishida muhim madaniy hodisaga aylangan.

Abdulla Qodiriy esa o'zbek romanchiligida tarixiy roman janrini yaratgan, uni milliy tafakkur, xalq ruhiyati va ma'naviy qadriyatlar bilan boyitgan. Uning "O'tkan kunlar" romani tarixiy faktlarga tayangan holda zamonaviylik ruhini singdirgan asardir. Qodiriy tarixiy voqealarni xalq ruhiy inqirozi, ma'rifatga intilish va yangilanish zarurati nuqtayi nazaridan yoritadi. Shu jihatdan u tarixni faqat o'tmish emas, balki kelajak uchun saboq sifatida ko'rsatadi.

Skott va Qodiriy ijodini qiyoslaganda, ularni **milliy uyg'onish, tarixiy haqiqat va insoniy qadriyatlarni badiiy ifodalashga bo'lgan intilish** birlashtiradi. Biroq ularning uslublarida farqli jihatlar ham mavjud: Skott o'tmishni romantik ruhda, tarixiy sahnalar orqali keng qamrovli tarzda yoritgan bo'lsa, Qodiriy tarixni psixologik tahlil, oilaviy munosabatlar va ma'naviy qadriyatlar kontekstida ifodalagan. Har ikkisi ham tarixiy roman janrining asosiy vazifasi — xalq ongini uyg'otish va milliy birlikni mustahkamlashga xizmat qilgan.

Shunday qilib, **Abdulla Qodiriy va Uilyam Skott ijodi** tarixiy roman janrining Sharq va G'arb adabiyotlaridagi ikki turli, ammo bir-birini boyituvchi yo'nalishini ifodalaydi. Ularning asarlarida tarix, inson taqdiri va millat ruhining badiiy ifodasi uyg'unlashgan. Qodiriy o'zbek adabiyotida milliy tarixni yangi estetik tamoyillar asosida talqin etgan bo'lsa, Skott ingliz adabiyotida tarixiy roman janrining jahon miqyosidagi poydevorini yaratgan. Shu bois ularning ijodi nafaqat milliy adabiyot, balki butun insoniyat madaniyatining umumiy boyligiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodiriy A. **O'tkan kunlar**. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2019.
2. Qodiriy A. **Mehrobdan chayon**. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
3. Scott W. **Ivanhoe**. – London: Penguin Classics, 2001.
4. Scott W. **Waverley; or, 'Tis Sixty Years Since**. – Edinburgh: Canongate, 2012.
5. Karimov N. **O'zbek romanchiligi tarixi**. – Toshkent: Fan, 2003.
6. Nazarov B. **Adabiyot nazariyasi**. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Saidov A. **Abdulla Qodiriy va o'zbek tarixiy romani poetikasi**. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
8. Abrams M.H. **A Glossary of Literary Terms**. – Boston: Wadsworth, 2015.

9. Lukács G. **The Historical Novel**. – London: Merlin Press, 1962.
10. Yoʻldoshev Q. **Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari**. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti, 2016.
11. Anderson B. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. – London: Verso, 2006.
12. Sharipova N. **Tarixiy realizm va milliy roman poetikasi** // *Filologiya masalalari jurnali*. – 2020. – №2. – B. 45–53.
13. Saidov S. **Adabiyotshunoslikka kirish**. – Toshkent: Universitet, 2014.
14. Qahhor S. **Adabiyot haqida oʻylar**. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1981.